

Holokausto dalyvio socialinis portretas

Straipsnio tikslas – remiantis archyvine medžiaga identifikuoti Lietuvos mažesniųjų miestų ir kaimų gyventojų sluoksnius, labiau susijusius su žydų žudynėmis Lietuvoje, išryškinti esminius socialinius šių sluoksnių atstovų bruožus (amžių, socialinį statusą, išsimokslinimą, partiškumą, šeiminę padėtį) ir parodyti, kokios šiuo požiūriu vyravo tendencijos, vertinant apskričių masteliu.

IVADAS

Gausėjanti holokausto įvykiams Lietuvoje skirta literatūra jau nušvietė daugelį šios tragedijos aplinkybių ir aptarė daug jos aspektų, tarp jų ir lietuviams ypač rūpimą klausimą – kas iš Lietuvos gyventojų ir kodėl dalyvavo šiuose įvykiuose? Šia tema rašiusių autorių atsakymai, be abejo, yra argumentuoti ir dažniausiai paremti konkrečia archyvine medžiaga. Natūralu, kad dėl savo gausos ši medžiaga nėra iki galo net apžvelgta, todėl susipažįstant vis su naujomis 1941 m. vasaros įvykių Lietuvoje detalėmis atsiveria platesnė jų panorama, kuri verčia minėtus klausimus vėl kelti ir iš naujo sverti, kurios ligšiolinių autorių įžvalgos yra tikslios, o prie kurių reiktų grįžti ir diskutuoti toliau.

Atsakant į klausimą *kas?* istorikų darbuose dažniausiai apsiribojama išvada, kad pirmiausia tai buvo karinių ir policinių formuočių (1941 m. Birželio sukilime dalyvavusių būrių ir policijos dalinių) nariai. Šių žmonių socialinio statuso įvairovė specialiai

nėra tirta, autoriai dažniausiai tik pažymi, kad tai buvo labai nevienodos turtinės padėties ir išsimokslinimo asmenys, įvairių profesijų atstovai (t. y. parodo, kad klaidinga būtų manyti, jog su holokaustu labiau susiję žemesnieji, gal net tik kriminaliniai visuomenės sluoksniai). Tačiau tiek konstatuoti negana, nes neatsakoma į klausimus, kurie iš aprašomų atvejų atspindi vyraujančius holokausto dalyvių tipus, o kurie veikiau yra išimtys, kokie Lietuvos visuomenės sluoksniai buvo labiau įtraukti į žydų žudynes, o kurios gyventojų grupės jose nedalyvavo.

Kitaip nei įprasta mūsų istoriografijoje, atsakymų į šiuos klausimus bandėme ieškoti pasitelkę istorijos ir sociologijos moksluose taikomus tyrimo metodus bei tarpdisciplininiu pjūviu tirdami Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) baudžiamųjų bylų fonde (LYA, f. K-1, ap. 58) esančią medžiagą. Tai SSRS valdžios aparato represinių institucijų – karinės prokuratūros, SMERŠo, Valstybės saugumo ministerijos, Vidaus reikalų liaudies komisariato – įgyvendintos smarkiau pasipriešinti naujajai valdžiai nusiteikusių žmonių paieškos ir išbraukimo iš Lietuvos gyvenimo politikos rezultatas. Su holokaustu susijusių asmenų čia minima keletas tūkstančių, todėl, negalėdami tokios gausos iš karto aprėpti, apsiribojome istoriografijoje mažiau tirtomis penkiomis apskritimis: Biržų, Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio ir Utenos. Šiose apskrityse pavyko nustatyti 205 su holokaustu susijusius ir iš dalies už tai nuteistus asmenis. Prie

jų pridėjome duomenis apie vieną Vaškų valsčiaus gyventoją, kurio byla nebaigta, nes kaltinamasis pabėgo iš areštinės. Visi jie yra šiose apskrityse 1941 m. Birželio sukilime veikusių sukilėlių būrių, kurie vėliau buvo reorganizuoti į pagalbinės policijos būrius, nariai (šis faktas buvo ne atrankos kriterijus, o rezultatas, t. y. šiose apskrityse neradome prie žydų žudynių tiesiogiai ar netiesiogiai prisidėjusių ir už tai nuteistų asmenų, kurie būtų veikę ne ginkluotose formuotėse, o tik savo iniciatyva). Tai yra asmenys, kurie nepasitraukė į Vakarus (išskyrus vieną iš Vokietijos pabėgėlių stovyklos prievarta grąžintą asmenį), nesugebėjo pasislėpti, niekur nebėgo (kai kurie dalyvavo pokario partizaninėse kovose), per pokario kovas nežuvo ir nebuvo ištremti (išskyrus kelis atvejus), vadinasi, tikėtina, ne patys gudriausi ar išradingiausi sukilimo ir holokausto dalyviai, likę savame krašte ir vienu ar kitu būdu pakliuvę į SSRS represinių struktūrų rankas. Tyrimo pagrindą sudaro baudžiamosiose bylose esantys bendrieji nuteistų asmenų duomenys. Pirmiausia jie atsispindi suimtojo anketoje, kuri buvo būtinoji kiekvienos bylos dalis. Anketos pildytos remiantis žodiniais suimtojo atsakymais (to reikalavo KGB archyvinė bylų sudarymą reguliuojanti instrukcija). Jas galima suskirstyti į du tipus: platesnes (daugiau klausimų ir daugiau vietos atsakymams įrašyti) ir siauresnes (mažiau vietos atsakymams ir glaustesni įrašai). Anketų įrašų patikimumas nėra šimtaprocentinis. Jų duomenis KGB tikslino pagal oficialius dokumentus (pirmiausia pasą), pagal oficialius suimtojo gyvenamąją vietą administruojančių institucijų pranešimus (pažymas), pagal tardant (retais atvejais – teismo posėdyje) papasakotą ir tardymo protokoluose užfiksuotą autobiografiją (visa ši medžiaga taip pat atsispindi bylose). Tiriant nustatyta, kad maždaug vienoje iš dvidešimties anketų pateikti duomenys nesutampa su gautais vė-

liau (pvz., skiriasi profesija, brolių ar seserų skaičius). Manytina, kad skrupulingiausiai nurodyta tiriant bylą identifikuotų asmenų gyvenamosios vietos informacija. Tai rodo, kad anketų duomenys yra patikimi apie 90 proc., ir šią paklaidą reikia turėti galvoje, nes kai kuriose bylose (jų yra mažesnioji dalis) tyrimui būtina informacija minima tik anketose. Faktų, liudijančių šiuos asmenis prisidėjus prie žydų žudynių, pagrįstumą, manytume, rodo tai, kad svarbiausias šiems asmenimsestas kaltinimas buvo ne dalyvavimas žydų žudynėse, bet daugiau ar mažiau aktyvus pasipriešinimas SSRS okupaciniam aparatui (taigi represinės struktūros ieškojo realiai su sovietų valdžia kovojusių asmenų), ir tai, kad bylose surinkti faktai remiasi liudytojų ranka pasirašytais parodymais (iš jų reikiamos žinios vargu ar buvo išgaunamos jėga, t. y. taip, kaip iš daugelio įtariamųjų).

Toliau pateikiami surinktos medžiagos analizės rezultatai.

SOCIALINĖ PADĖTIS

Istoriografijoje antisemitizmas apskritai ir holokaustas konkrečiai dažniausiai nėra tiesiogiai siejami su priklausymu kuriai nors socialinei grupei. Istorikai ir sociologai labiau pabrėžia ideologines, religines, ekonomines priešiško žydams šaknis, kultūrų nesuderinamumo niuansus. Iš naujaujų Lietuvos istorikų tyrimų nematyti, kad tiesioginis dalyvavimas žydų genocide Lietuvoje būtų buvęs labiau spontaniškas (susijęs su – ne paslaptis – nemažos dalies to meto lietuvių antižydiškomis nuostatomis, kurios labiau buvo išplitusios žemesniuosiuose visuomenės sluoksniuose) nei organizuotas (t. y. įgyvendintas administracine tvarka, ne visai paisant dalyvių nuomonės) veiksmas. Medžiagos socialinės padėties tyrimams rasta nemažai. Vienas didesnių sunkumų ap-

dorojant informaciją yra smulkesnis gausaus ūkininkų sluoksnio suskirstymas. Daug ūkininkų įvardyti kaip pasiturintys, bet atvejai, kai bylų sudarytojai šį statusą tikslino, rodo, kad pasiturinčiais buvo laikomi ir 3 ha, ir 30 ha valdę žmonės. Todėl teko išskirti tiksliau neapibrėžtų ūkininkų kategoriją. Į ją patenka smulkieji ir vidutiniai valstiečiai, nes to, kad

žmogus yra stambusis ūkininkas, tardytojai nepamiršdavo nurodyti su visomis detalėmis. Mūsų tyrime smulkiuoju laikomas mažiau kaip 10 ha, vidutiniu – 10–30 ha, stambiuoju – daugiau kaip 30 ha turintis ūkis. Toliau pateikiamas duomenų, surinktų remiantis šiais kriterijais, pasiskirstymas apskrityse.

Biržų apskritis

Ūkininkai:	
tiksliau neapibrėžti	10
smulkieji	2
vidutiniai	8
stambieji	6
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (2 kalviai, dažytojas, batsiuovys, mūrininkas, karstadirbys, grūdų paruošų punkto darbininkas, 2 šaltkalviai, 4 siuvėjai)	13
Tarnautojai ir inteligentai (zootechnikas, pieninės sąskaitininkas, banko kasininkas, kunigas, parduotuvės vedėjas)	5
Gimnazijos absolventai	2
Nėra duomenų	3
Iš viso	49

Biržų apskrities nuteistieji – tai apskrities miestelių (Joniškėlio, Krinčino, Kupreliškių, Nemunėlio Radviliškio, Pabiržės, Pasvalio, Saločių, Vabalninko ir Vaškų) ir jų apylinkių gyventojai¹. Tik 3 nuteistieji yra iš Biržų miesto. Svarbiausių socialinių grupių santykis (26 ūkininkai, 13 amatininkų ir samdomųjų darbininkų, 5 tarnautojai ir inteligentai; prie pastarųjų iš dalies galima priskirti

ir gimnazijos absolventus) yra apytikslis to meto ir tų vietovių, kur vyko holokaustas, gyventojų struktūros atspindys (1939 m. žemės ūkyje dirbo 73 proc., pramonėje ir amatuose – 8,1 proc. šalies gyventojų²). Tai rodo, kad nėra tokio visuomenės sluoksnio, kurio sąsajos su holokaustu būtų aiškiai didesnės nei jo dalis krašto socialinėje struktūroje.

Kėdainių apskritis

Ūkininkai (tiksliau neapibrėžti)	1
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (5 glžk. remontininkai, glžk. stoties budėtojas, sandėlininkas, padienis glžk. darbininkas, pervažos sargas, stalius, krosnininkas)	11
Tarnautojai ir inteligentai (prekybos tinklo bendrovės raštininkas, 2 buhalteriai, elektros inžinierius, 2 gimnazijos mokytojai, 2 milicininkai, bažnyčios patarnautojas)	9
Gimnazijos absolventai ir studentai	3
Nėra duomenų	1
Iš viso	25

Vertinant šios apskrities nuteistųjų sąrašą būtina atkreipti dėmesį į tai, kad dauguma šių asmenų (16 jų – iš Kėdainių miesto) yra susiję tik su paskutiniu žydų naikinimo etapu (pervarmu iš sutelkimo vietos, t. y. Žirgyno, buvusio prie Kėdainių aerodromo, į sušaudymo vietą prie to paties aerodromo), tarp nuteistųjų neatsirado tokių, kurie būtų susiję

su ankstesniais žydų naikinimo operacijos etapais³. Tai, kad šiame regione miestiečiai buvo aktyvesni už kaimo gyventojus, liudytų nebent Krakių būrio (6 su holokaustu susiję nuteistieji) pavyzdys. Kitaip nei Biržų apskrities miestelių atveju, tarp šių 6 asmenų nebuvo nė vieno ūkininko.

Panevėžio apskritis

Ūkininkai: tiksliau neapibrėžti smulkieji vidutiniai stambieji	13 3 5 1
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (kalvis, sporto klubo, karinio komisariato ir pervažos sargai, vežikas, 2 siuvėjai, durpių kasikas, 2 žemės ūkio darbininkai)	10
Tarnautojai ir inteligentai (5 mokytojai, draudimo bendrovės darbuotojas, kooperatyvo sąskaitininkas, paštininkas)	8
Nėra duomenų	7
Iš viso	47

Panevėžio apskrities nuteistųjų sąvadas tiek geografiškai (tai apskrities miestelių Krekenavos, Kupiškio, Naujamiesčio, Pumpėnų, Pušaloto, Raguvos, Ramygalos, Šimonių, Smilgių, Subačiaus, Troškūnų ir Viešintų

gyventojai), tiek absoliučiaisiais dydžiais (čia tik mažiau stambiųjų ūkininkų), tiek ir faktų, kad iš apskrities centro (Panevėžio miesto) yra mažai nuteistųjų (2 asmenys), labai panašus į Biržų apskrities⁴.

Rokiškio apskritis

Ūkininkai:	
tiksliau neapibrėžti	15
smulkieji	4
vidutiniai	7
stambieji	1
Amatininkai ir samdomieji darbininkai (7 glžk. remontininkai, 3 pervazos reguliuotojai, glžk. stoties tabelininkas, glžk. stoties depo darbininkas, 2 stoties prižiūrėtojai, stoties krovikas, kooperatyvo vežikas, 3 statybininkai, 2 staliai, maisto paruošų bazės darbininkas, siuvėjas, žemės ūkio darbininkas)	24
Tarnautojai ir inteligentai (zootechnikas, veterinaras, kalėjimo prižiūrėtojas, bažnyčios patarnautojas, gaisrinės sargas)	5
Nėra duomenų	1
Iš viso	57

Šioje apskrityje amatininkų ir samdomųjų darbininkų santykinai gerokai daugiau pirmiausia dėl to, kad daug suimtųjų yra iš apskrities centro Rokiškio (14 asmenų) ir di-

desniųjų miestelių: Obelių – 21, Skapiškio – 13, Svėdasų – 6⁵. Šioje miestiškesnėje nuteistųjų grupėje vyrauja kaimo inteligentai.

Utenos apskritis

Ūkininkai:	
tiksliau neapibrėžti	7
smulkieji	4
vidutiniai	10
stambieji	1
Smulkieji amatininkai ir samdomieji darbininkai (smulkusis prekybininkas)	1
Tarnautojai ir inteligentai (2 mokytojai, pieninės vedėjas, sargas)	4
Nėra duomenų	1
Iš viso	28

Socialiniu požiūriu šios apskrities nuteistųjų sudėtis kaimiškiausia. Čia nėra asmenų iš Utenos miesto. Gausiausiai atstovaujamoje Vyžuonų sukilėlių (pagalbinių policininkų) grupėje (11 asmenų) yra visi šio regiono inteligentai ir tarnautojai, tuo tarpu visi kiti nuteistieji – net ir nekaimiškųjų vietovių būrių (Anykščių, Alantos, Molėtų) – yra ūkininkai⁶.

AMŽIUS

Kaip jau minėta, tyrimo objektu pasirinktose apskrityse visi su holokaustu susiję asmenys buvo neišformuoti 1941 m. Birželio sukilimo, pagalbinės policijos ar policijos būrių nariai, todėl ir nesant specialaus tyrimo natūralu tikėtis, kad tai buvo šaukiamojo amžiaus vyrai. Kad tiksliau apibrėžtume vyraujančią ir rečiau pasitaikančią holokausto dalyvių amžių, karinei tarnybai tinkamą amžių suskirstę į maždaug vienodus laikotarpius, sudarėme keturias tiriamųjų grupes: iki 18 metų, 18–29 metų, 30–40 metų ir daugiau kaip 40 metų turinčius asmenis.

Biržų apskritis

Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	1
2.	18–29 metų	23
3.	30–40 metų	21
4.	> 40 metų	4

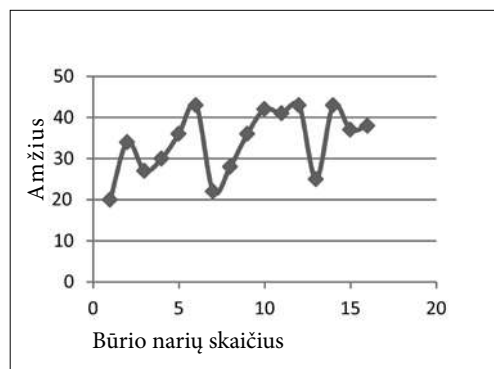
Tokią grupių sudėtį lemia nuteistų Joniškėlio (6 asmenys: 2-osios grupės – 4, 3-iosios – 2), Nemunėlio Radviliškio (10 asmenų: 2-osios grupės – 5, 3-iosios – 4, 4-osios – 1), Vabalninko (6 asmenys: 1-osios grupės – 3, 2-osios – 3) ir Vaškų

(12 asmenų: 2-osios grupės – 6, 3-iosios – 4, 4-osios – 2) sukilėlių bei policijos būrių narių amžiaus pasiskirstymas, t. y., imant ir smulkesnius nei visa Biržų apskritis vienetus, vyresnių ir jaunesnių nei 30 metų amžiaus asmenų santykis visur beveik vienodas.

Kėdainių apskritis

Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	1
2.	18–29 metų	11
3.	30–40 metų	8
4.	> 40 metų	5

Šiame regione išskirtinos didesnės Kėdainių miesto (16 asmenų) ir Krakių (6 asmenys) pagalbinės policijos būriams priklausiusių nuteistųjų grupės. Vyresnio amžiaus žmonių čia šiek tiek daugiau pirmiausia dėl nuteistųjų iš Kėdainių amžiaus pasiskirstymo (2-osios grupės – 5, 3-iosios – 6 ir 4-osios – 5 asmenys).

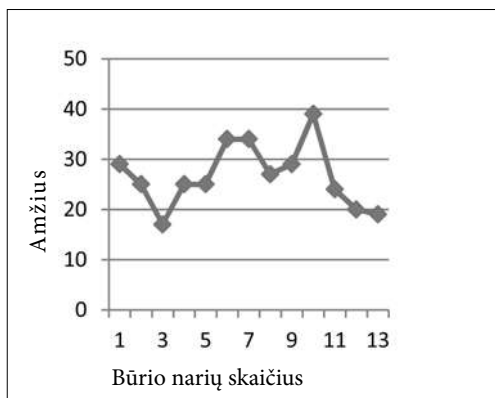
1 pav. Kėdainių būrio narių amžiaus kreivė (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

Panevėžio apskritis

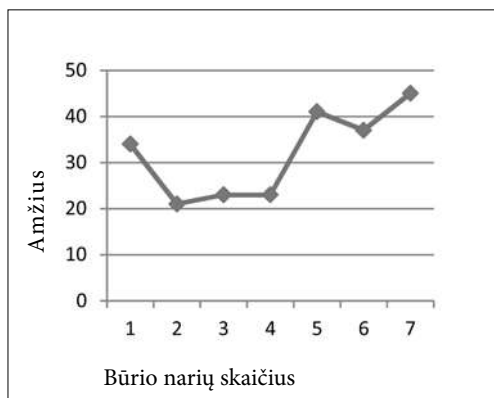
Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	1
2.	18–29 metų	24
3.	30–40 metų	17
4.	> 40 metų	5

Kaip matyti, gan gausioje šios apskrities grupėje nuteistųjų amžiaus santykis yra

panašus. Grupė ypatinga tuo, kad ją sudaro nuteistieji iš ilgesnio vietovių sąrašo (pvz., tik po 1 nuteistąjį yra iš Raguvos, Šimonių, Smilgių ir Troškūnų būrių). Gausiau atstovaujami tik Krekenavos (7 asmenys), Pušaloto (11) ir Kupiškio (13) būriai. Jaunesnių nei 30 metų amžiaus žmonių persvarą čia, matyt, lemia Kupiškio grupė: joje buvo tik 3 vyresni nei 30 metų amžiaus asmenys, tuo tarpu Krekenavos ir Pušaloto grupėse jaunesni ir vyresni nei 30 metų amžiaus asmenys pasiskirstę vienodai (atitinkamai 2-osios grupės – 3 ir 6, 3-iosios – 4 ir 5 asmenys).

a)

b)

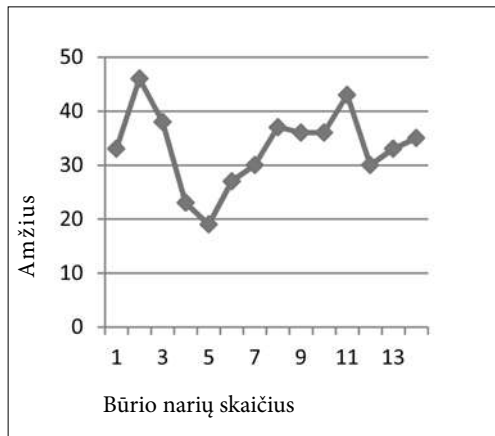
2 pav. Kupiškio miesto (a) ir Krekenavos (b) būrių narių amžiaus kreivės (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

Rokiškio apskritis

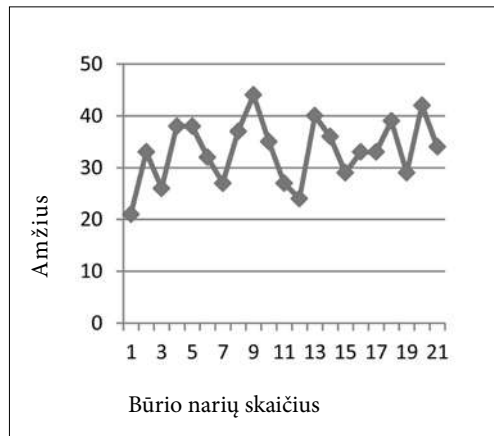
Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	0
2.	18–29 metų	21
3.	30–40 metų	31
4.	> 40 metų	5

Tai santykinai gausi nuteistųjų grupė. Rokiškio apskrityje ypač daug – net 21 teisiamasis – buvo iš Obelių būrio. Nemažai su holokaustu susijusių nuteistųjų buvo iš Rokiškio ir Skapiškio būrių (atitinkamai 14 ir 13 asmenų). Kitaip nei Panevėžio apskrityje, čia vietovių sąrašas trumpesnis: be minėtųjų, dar 6 nuteistieji buvo iš Svėdasų būrio, 2 – iš Pandėlio ir 1 – iš Kamajų. Žvelgiant atidžiau, akivaizdu, kad vyresnio amžiaus yra gausioji

Obelių (2-osios grupės – 7, 3-iosios – 12, 4-osios – 2 asmenys) ir Rokiškio miesto (2-osios grupės – 3, 3-iosios – 9, 4-osios – 2 asmenys) būriams priklausiusių nuteistųjų

a)

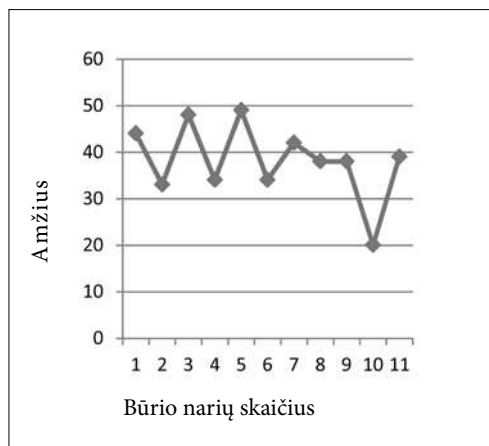
b)

3 pav. Rokiškio miesto (a) ir Obelių (b) būrių narių amžiaus kreivės (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

Utenos apskritis

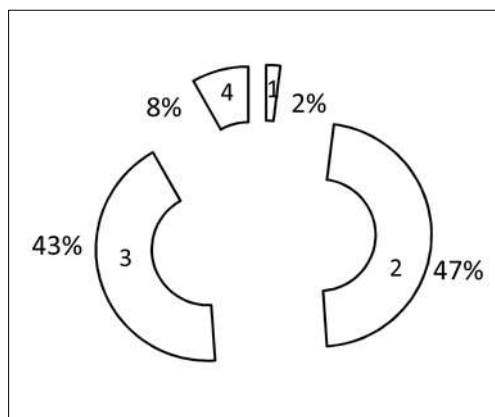
Eil. Nr.	Amžiaus grupė	Asmenų skaičius
1.	< 18 metų	0
2.	18–29 metų	5
3.	30–40 metų	15
4.	> 40 metų	8

Palyginti su kitomis, ši nuteistųjų grupė yra vidutiniško dydžio. Kaip Panevėžio apskrityje, taip ir Utenos apskrityje nuteistų sukilėlių (pagalbinės policijos būrių narių) iš daugelio vietovių buvo tik po vieną arba kelis. Dydžiu išsiskiria Vyžuonų būrio narių grupė (11 asmenų), kiek didesnės yra Leliūnų ir Užpalių grupelės (po 4 asmenis). Visose trijose grupelėse dauguma žmonių yra vyresnio amžiaus, t. y. visos trys atspindi bendrą Utenos apskrities tendenciją.

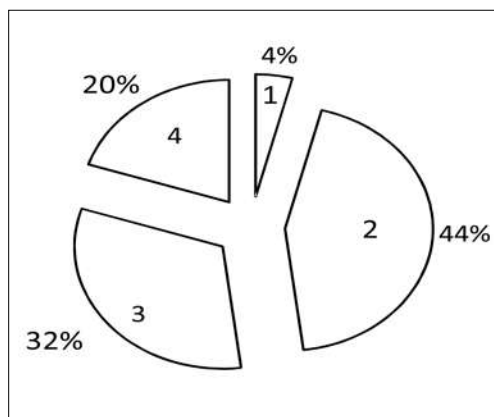

4 pav. Vyžuonų būrio narių amžiaus kreivė (taškai simbolizuoja abėcėlės tvarka išdėstytas pavardes)

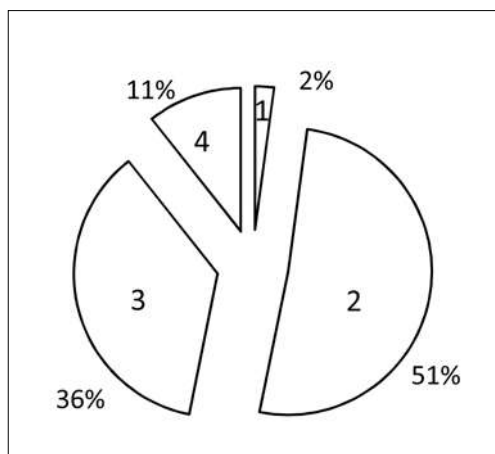
Bendruosius visų apskričių duomenis išreiškus grafine forma ir santykiniais dydžiais, matyti palyginti aiškos tendencijos:

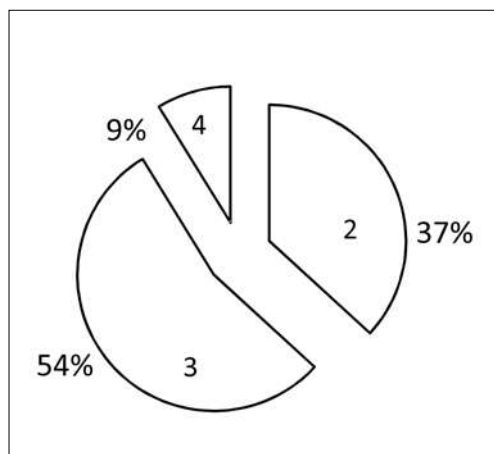
a)

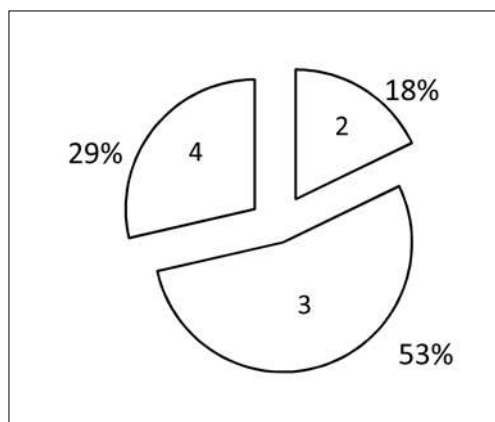
b)

c)

d)

e)

- 1 – iki 18 m.
 2 – 18–29 m.
 3 – 30–40 m.
 4 – per 40 m.

5 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c), Rokiškio (d) ir Utenos (e) apskričių būrių narių amžiaus grupių dydis (proc.)

Biržų, Kėdainių ir Rokiškio apskritys simbolizuojančių diagramų kairė pusė truputį didesnė. Tai reiškia, kad jose šiek tiek daugiau buvo vyresnio nei 30 metų amžiaus asmenų (3 ir 4 grupės); jaunesnių nuteistųjų kiek daugiau būta Panevėžio apskrityje, bet iš esmės kairė ir dešinė diagramų pusės šiose keturiose apskrityse apylygės. Daug kur (bet ne visur) šis vienodumas pastebimas ir atskiro būrio lygmeniu. Spręsti, ar tai dėsningumas, ar atsitiktinumas (ir kokia to priežastis vienu ar kitu atveju), tiriamų penkių apskričių nepakanka, tai būtų ateities tyrimo klausimas. Sukilėlių būriai pirmiausia formavosi kovoti už lietuvių valdžios savame krašte atkūrimą, ir tai perša mintį, kad gal kaip tik ši aplinkybė, o ne vėlesni holokausto įvykiai galėjo turėti įtakos tokiam patirties ir jaunatviškos energijos santykiui. Šiai tendencijai truputį prieštarauja Rokiškio apskrities, o ją visiškai neigia Utenos apskrities nuteistų holokausto dalyvių amžiaus rodikliai. Turimi duomenys neleidžia vienareikšmiškai paaiškinti šio nuokrypio. Utenos apskrities duomenys kiek kaimiškesni (beje, čia nėra nuteistųjų iš apskrities centro Utenos), kita vertus, jaunimas nebūtinai vyrauja mieste, ką rodo Kėdainių miesto nuteistųjų grafikas.

IŠSIMOKSLINIMAS

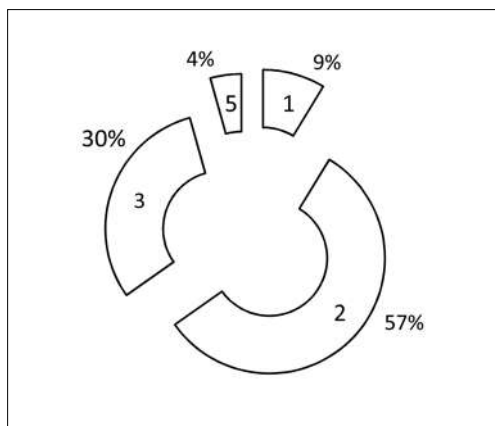
Ar formalus išsimokslinimo lygis yra susijęs su talkininkavimu žydų represijose, yra klausimas, į kurį sunku iš anksto atsakyti. Istoriografijoje ir literatūroje vyrauja požiūris, kad tokiems veiksams pirmiausia galėtų ryžtis menkliau išsimokslinę žmonės, t. y. manoma, kad jie turi mažiau moralinių skrupulų. Ieškant atsakymo į klausimus, kiek tokia nuostata teisinga, kokie ryškėja nuteistųjų išsimokslinimo skirtumai, kaip šiuo požiūriu skiriasi Lietuvos regionai, tikslinga panagrinėti baudžiamosiose by-

lose užregistruotus kiekvieno teisiomojo išsimokslinimo duomenis. Tardymo metu buvo fiksuojamas tik išsimokslinimo lygis, o smulkesnė informacija (pvz., kokią konkrečią mokyklą asmuo baigė) yra reta. Grupuojant surinktus duomenis ir norint pabrėžti, kad didžioji dalis nuteistųjų buvo baigę keturias pradžios mokyklos klases, tokį išsimokslinimą įgiję asmenys išskirti į atskirą grupę. Prie žmonių, įgijusių žemesnį nei keturių klasių išsimokslinimą, priskyrėme ir beraščius, nes juos remiantis bylų medžiaga išskirti sunkoka (tardytojai neretai pažymi, kad žmogus formaliai nesimokė, bet yra ne beraštis, o veikiau mažaraštis savamokslis). Toliau aptariami nuteistų asmenų duomenys išsimokslinimo požiūriu.

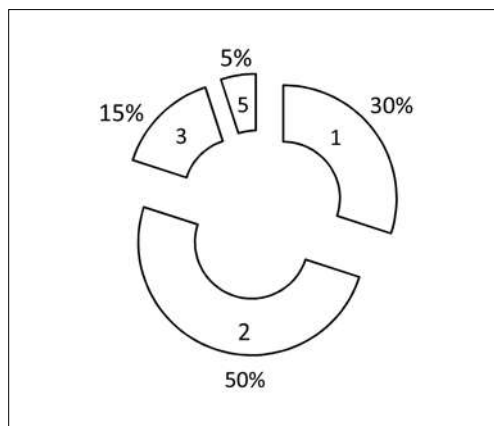
Biržų apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	12
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	23
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	10
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	1
5.	Įgijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	3
6.	Iš viso	49

Šiuos skaičius išskaidžius pagal gausiausias amžiaus grupes (žr. sk. „Amžius“), išryškėja tam tikros tendencijos.

a)

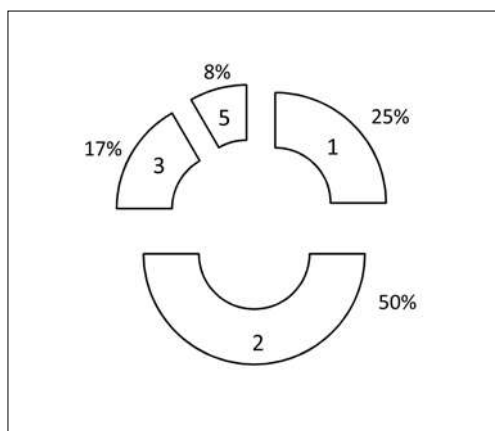

b)

6 pav. Biržų apskrities 18–29 metų (23 asmenys; a) ir 30–40 metų (21 asmuo; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Šioje ir tolesnėse diagramose absoliutieji skaičiai (1, 2, 3, 4, 5) rodo išsimokslinimo lygio grupę, o santykiniai (procentai) – kokią dalį atitinkamo išsimokslinimo lygio asmenys sudaro savo amžiaus (atitinkamai 18–29 metų ir 30–40 metų) grupėje. Iš diagramų matyti, kad jaunesniojo amžiaus asmenų grupės išsimokslinimas, kaip ir galima buvo

tikėtis turint galvoje švietimo pažangą tarpukariu, yra kiek aukštesnis, čia santykinai mažiau nebaigusiųjų pradžios mokyklos ir daugiau ėjusiųjų mokslus gimnazijoje. Didžiausioje šios apskrities nuteistųjų iš Vaškų grupėje (12 asmenų: 6 vyresni nei 30 metų, 6 – jaunesni) tokie duomenys atsispindi kaip visai apskričiai būdingas vidurkis:

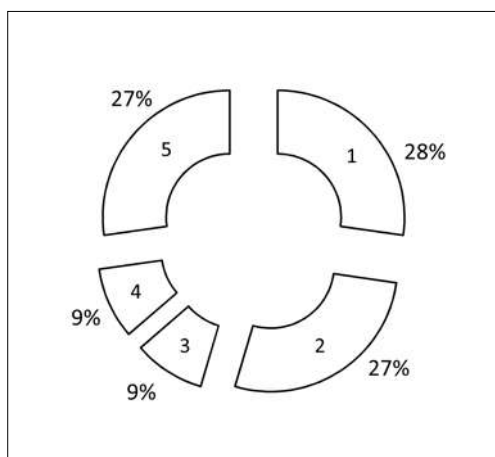

7 pav. Vaškų būrio narių išsimokslinimo lygio grupės (proc.)

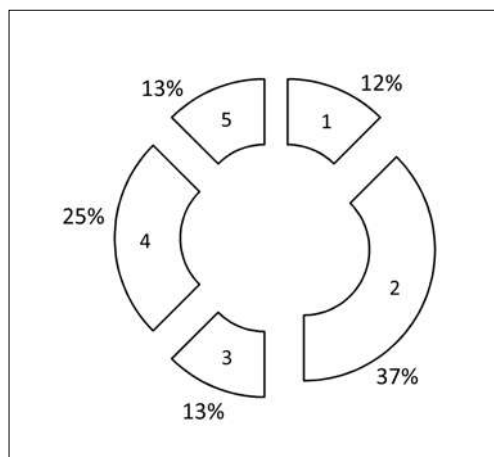
Kėdainių apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	8
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	8
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	2
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	3
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	4
6.	Iš viso	25

Čia duomenis surikiavus pagal amžiaus grupes gautos kitokios tendencijos:

a)

b)

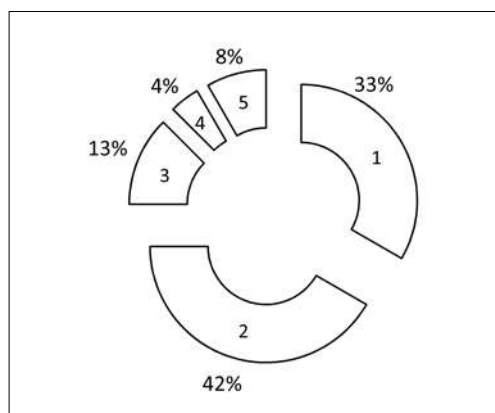
8 pav. Kėdainių apskrities 18–29 metų (11 asmenų; a) ir 30–40 metų (8 asmenys; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Tokie rezultatai perša mintį, kad miesto (16 nuteistųjų yra iš Kėdainių miesto būrio) išsimokslinimo rodikliai galėjo skirtis nuo

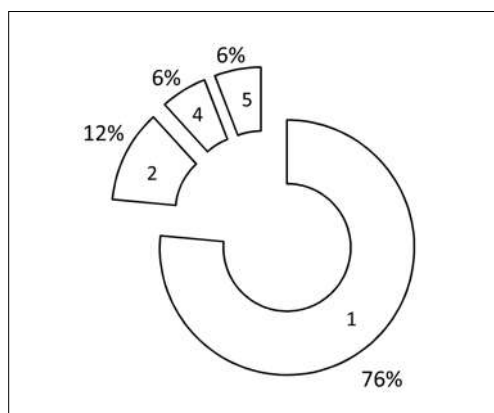
kaimiškesnių regionų. Šią prielaidą sustiprina kitų kaimiškųjų apskričių duomenys.

Panevėžio apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	24
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	13
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	4
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	2
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	4
6.	Iš viso	47

a)

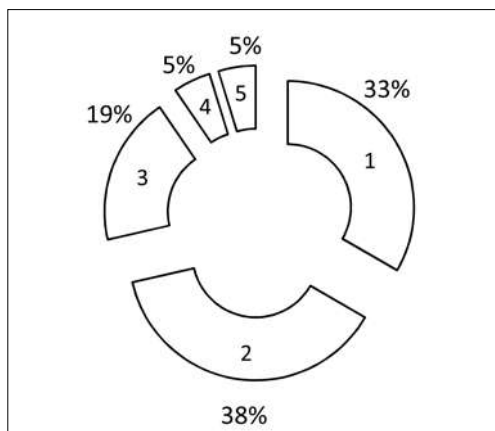

b)

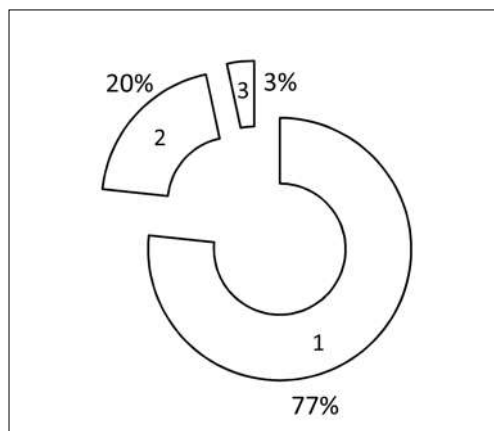
9 pav. Panevėžio apskrities 18–29 metų (24 asmenys; a) ir 30–40 metų (17 asmenų; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Rokiškio apskritis

Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	34
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	14
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	6
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	1
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	1
6.	Nėra duomenų	1
7.	Iš viso	57

a)

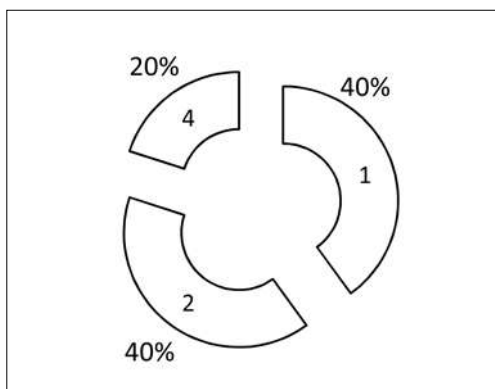

b)

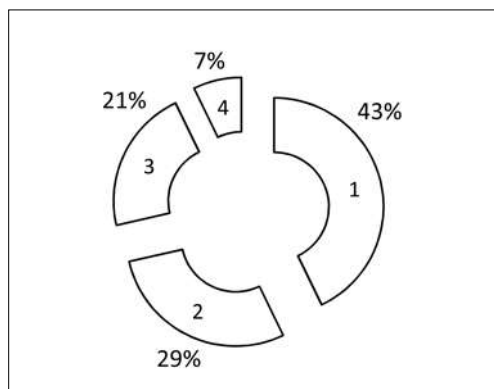
10 pav. Rokiškio apskrities 18–29 metų (21 asmuo; a) ir 30–40 metų (30 asmenų; b) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (proc.)

Utenos apskritis

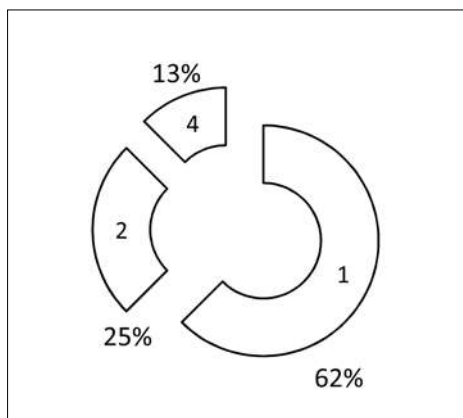
Eil. Nr.	Nuteistųjų išsimokslinimo grupės	Skaičius
1.	Beraščiai ir baigusieji iki 3 pradžios mokyklos klasių	13
2.	Baigusieji 4 pradžios mokyklos klases	8
3.	Baigusieji 1–4 gimnazijos klases	3
4.	Baigusieji spec. vidurinę mokyklą	3
5.	Igijusieji nebaigtą aukštąjį ir aukštąjį išsimokslinimą	0
6.	Nėra duomenų	1
7.	Iš viso	28

a)

b)

c)

11 pav. Utenos apskrities 18–29 metų (5 asmenys; a), 30–40 metų (14 asmenų; b) ir vyresnių nei 40 metų (8 asmenys; c) amžiaus būrių narių išsimokslinimo grupės (*proc.*)

Apibendrinant galima pažymėti, kad kuo žmogus vyresnio amžiaus, tuo didesnė tikimybė, kad jis bus menčiau išsimokslinęs. Be to, verta atkreipti dėmesį į tai, kad arba tik šiai žmonių grupei (holokausto dalyviams), arba ir visai to meto visuomenei nebuvo būdinga siekti išsimokslinimo pakopomis (pradinis, vidurinis išsimokslinimas ir t. t.), t. y. nebūdingas požiūris, koks įsivyravo XX a. antrojoje pusėje, nes anketų duomenys rodo, kad labai daug žmonių buvo baigę, pavyzdžiui, dvi ar tris pradžios mokyklos arba gimnazijos klases (t. y. buvo įgiję nebaigtą pradinį, nebaigtą vidurinį ir t. t. išsimokslinimą). Išimtis (tą aiškiai rodo mūsų tyrimas) – pradinio ketverių metų mokslo pakopa.

PARTIŠKUMAS

Suimtojo anketoje yra klausimas dėl priklausymo partijoms ir visuomeninėms organizacijoms. Tardytojai gana skrupulingai siekė, kad į jį būtų atsakyta, be to, teisėtvarkos ir saugumo institucijų darbuotojai šį aspektą dažnai tikslindavo ir vykstant tardymui. Komunistinės ideologijos priešiškus visoms kitoms pasaulėžiūroms plačiai žinomas, todėl nenuostabu, kad visos partijos ir organizacijos (pvz., pavasarininkai) buvo traktuojamos neigiamai. Šie baudžiamojo proceso metu atskleisti žmogaus veiklos aspektai tapdavo papildomu asmens „piktavališkumo“ („kal-tės“) įrodymu. Prieš pateikdami iš surinktų duomenų atsiskleidžiantį vaizdą norėtume pažymėti, kad duomenų trūkumas – pasikar-tojanti viso tyrimo problema – šiuo atveju gali turėti ir kitokią potekstę. Dviprasmybė slypi lentelės skiltyje, kuri nurodo, kad duomenų nėra, nes tai gali liudyti ir faktą, kad žmo-gus nedalyvavo jokių organizacijų veikloje. Protokolai neatspindi visos tardymo eigos, tardytojas, negavęs dar vieno „nusikalstamos veikos“ įrodymo, protokole galėjo to ir nemi-nėti. Renkant duomenis, į skiltį „Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje“ buvo įrašyti tik tie atvejai, kai į tiesų ir konkretų klausimą lygiai taip buvo ir atsakyta („buvau narys“ ar „nebuvo narys“) arba jei faktas tapdavo akivaizdus iš kelių liudytojų parodymų. Dar viena svarbi šių duomenų ypatybė ta, kad fiksuojamas ir trumpalaikis, ir ilgalaikis partiškumas (1940 m. pirmojoje pusėje as-muo galėjo ir nebedalyvauti visuomeninėje veikloje), t. y. siekėme aprėpti ne tik visavertę narystę, bet ir polinkį į šios krypties veiklą.

Biržų apskritis

Holokausto dalyvių sąsajos su nepriklausomos Lietuvos partijomis ir visuomeninėmis organizacijomis atsispindi 49 asmenų bylose:

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	30
2.	Šaulių sąjungos nariai	10
3.	„Jaunosios Lietuvos“ nariai	1
4.	Tautininkų sąjungos nariai	1
5.	Nėra duomenų	7
6.	Iš viso	49

Kėdainių apskritis

Tyrimui reikalingi duomenys kiek mažiau palankūs, nes mažesnėje bylų grupėje (25) santykinai didesnis nežinomų atvejų skaičius (6):

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	8
2.	Šaulių sąjungos nariai	9
3.	Pavasarininkai	1
4.	Tautininkų sąjungos nariai (iš jų vienas priklausė ir Šaulių sąjungai)	2
5.	Nėra duomenų	6
6.	Iš viso	25

Panevėžio apskritis

Šios apskrities duomenys informacijos išsamumo požiūriu patys prasčiausi:

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	16
2.	Šaulių sąjungos nariai	9
3.	Pavasarininkai	1
4.	„Jaunosios Lietuvos“ nariai	1
5.	Lietuvos komunistų partijos nariai	1
6.	Nėra duomenų	19
7.	Iš viso	47

Rokiškio apskritis

Neaišku, ar 18 asmenų priklausė partijoms ir organizacijoms, o jei priklausė, tai kokioms, taigi šios apskrities padėtis santykinai tik šiek tiek geresnė nei Panevėžio apskritis:

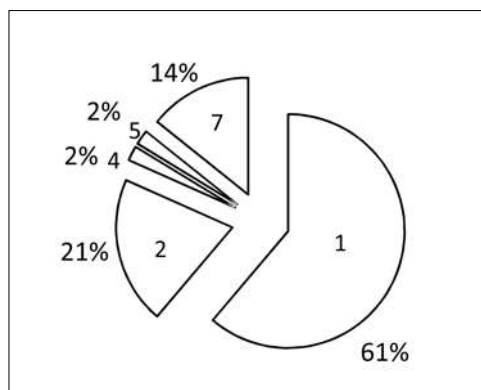
1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	17
2.	Šaulių sąjungos nariai	22
3.	Nėra duomenų	18
4.	Iš viso	57

Utenos apskritis

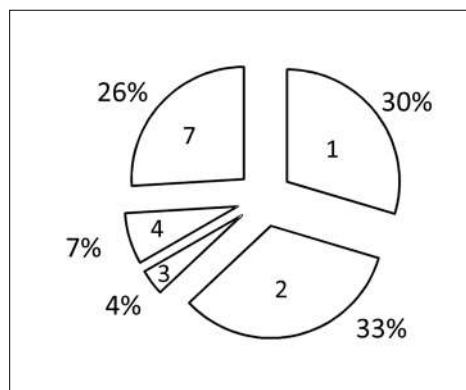
Ši apskritis duomenų išsamumo požiūriu panaši į Kėdainių apskritį. Dviprasmių duomenų (neaiški 6 (iš 28) asmenų, t. y. 21 proc., padėtis) procentą galima laikyti vidutinišku.

1.	Nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje	8
2.	Šaulių sąjungos nariai	13
3.	Tautininkų sąjungos nariai	1
4.	Nėra duomenų	6
5.	Iš viso	28

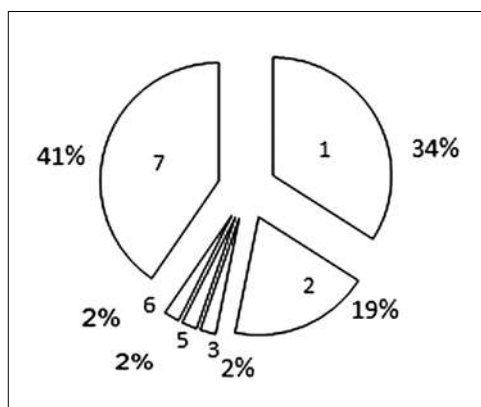
Toliau apskritims palyginti patogumo dėlei buvo pasirinkta grafinė duomenų išraiškos forma ir ne absoliutieji, bet santykiniai skaičiai.

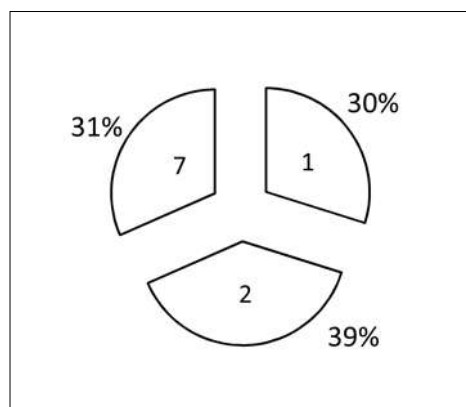
a)

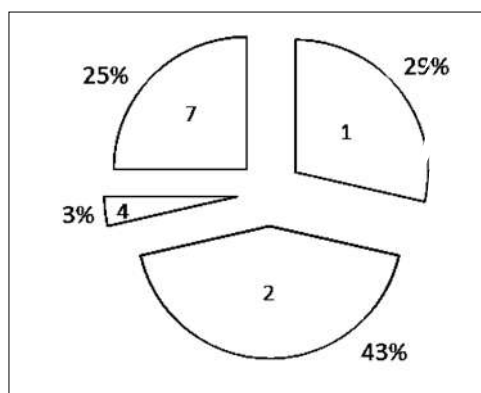
b)

c)

d)

e)

- 1 – nedalyvavo partijų ir organizacijų veikloje
- 2 – Šaulių sąjungos nariai
- 3 – pavasarininkai
- 4 – Tautininkų sąjungos nariai
- 5 – „Jaunosios Lietuvos“ nariai
- 6 – Lietuvos komunistų partijos nariai
- 7 – nėra duomenų

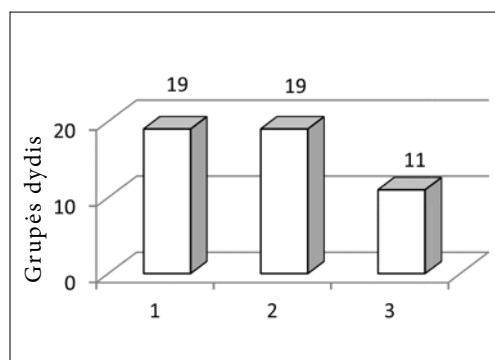
12 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c), Rokiškio (d) ir Utenos (e) būrių narių partiškumas (proc.)

Lyginant diagramas matyti, kad dauguma holokausto dalyvių buvo apolitiški žmonės: labai maža jų dalis buvo partijų ar su jomis susijusių organizacijų nariai, o Rokiškio apskrityje tokio nenustatyta nė vieno. Jei būtų teisinga šio skyriaus pradžioje keliami prielaida, kad prie jokių visuomeninių organizacijų veikloje nedalyvavusiųjų grupės bent iš dalies derėtų priskirti ir asmenis, apie kurių partiškumą baudžiamosiose bylose nėra jokios medžiagos, tada ši atokiau nuo politinių reikalų besilaikiusių žmonių grupė visose tiriamose apskrityse sudarytų pagrindinę holokausto dalyvių dalį. Šiai tendencijai neprieštarauja ir faktas, kad visose apskrityse akivaizdus nepolitinės šaulių sąjungos vaidmuo. Ši organizacija buvo viena tų, kurių nariai labai nukentėjo per Sovietų Sąjungos 1940–1941 m. įvykdytą Lietuvos okupaciją ir sovietizaciją. Utenos apskritis yra atokiau nuo abiejų Lietuvos sostinių, čia šaulių galėjo išlikti daugiau, tad logiška, kad jų vaidmuo galėjo būti didesnis tiek 1941 m. Birželio sukilime, tiek vokiečiams pasitelkus buvusius šio sukilimo dalyvių būrius (vėliau reorganizuotus į pagalbinę policiją) žydų žudynėms vykdyti.

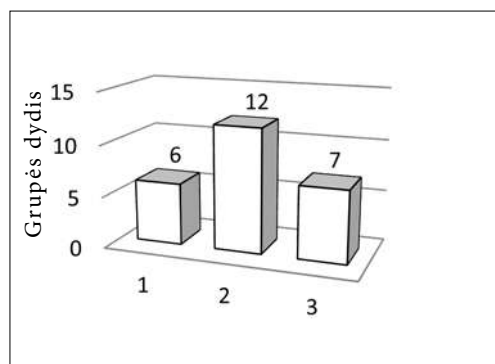
ŠEIMINĖ PADĖTIS

Baudžiamosiose bylose pateikti gana kruopštūs kaltinamųjų šeiminių padėties įrašai. Daugumoje jų nurodyti ir sutuoktinių, vaikų vardai, amžius, gyvenamoji vieta. Nors surašyti ranka, šie duomenys yra stebėtinai gerai įskaitomai (saugumiečiams jie turėjo būti vertingas šaltinis rengiantis imtis represijų prieš suimtojo gimineičius, nes iš įrašų galima palyginti nesunkiai nustatyti, pvz., kaltinamojo brolių, seserų gyvenamąją vietą). Renkant duomenis analizei vienas didesnių keblumų buvo tas, kad bylose yra užfiksuota padėtis, buvusi suėmimo ir

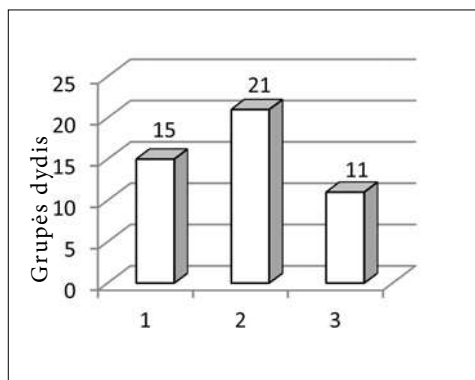
tardymo metu, t. y. karo pabaigoje ir pokariu. Kadangi nustatyti, koks buvo šeiminių asmens statusas 1941 m. vasarą, sunku, o kartais ir neįmanoma (pvz., kai įrašyta, kad asmuo vedęs, bet neturi vaikų, iš kurių amžiaus būtų galima spėti, ar šeima sukurta iki dominančio laikotarpio, ar vėliau), susidarė gana didelė asmenų, kurių duomenys šiuo požiūriu nežinomi, grupė (Panevėžio apskrityje tokių nuteistųjų – net 28 proc. visų šio regiono atvejų; ypač trūksta (net 42 proc.) šios apskrities 18–29 metų amžiaus grupės asmenų žinių).

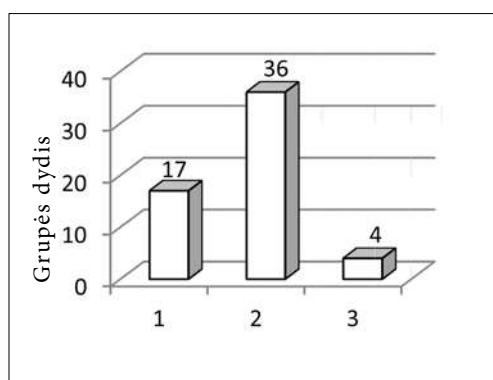
a)

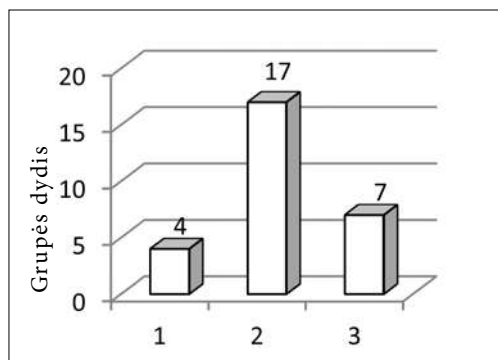
b)

c)

d)

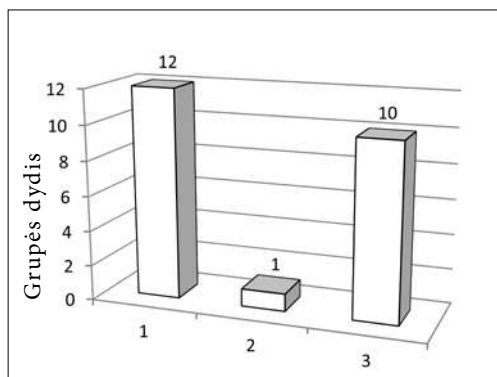
e)

1 – nevedusieji
 2 – vedusieji
 3 – nenustatyto statuso

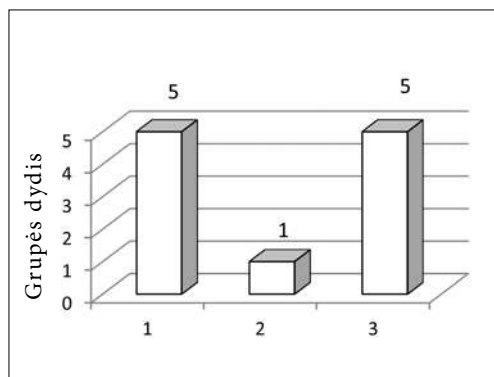
13 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c), Rokiškio (d) ir Utenos (e) būrių narių šeiminė padėtis (absoliučiaisiais skaičiais)

Iš esmės visose apskrityse buvo daugiau vedusių nei nevedusių asmenų. Utenos apskrityje vedusių asmenų santykinai gerokai daugiau todėl, kad dauguma šios grupės nuteistųjų čia buvo vyresni nei kitose apskri-

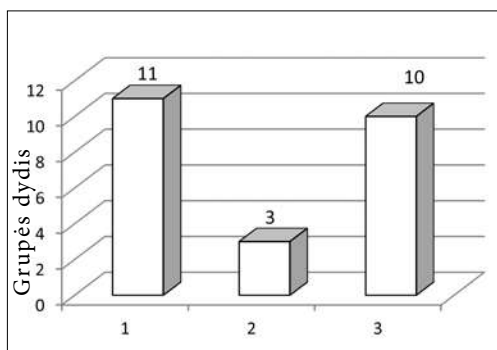
tyse (žr. sk. „Amžius“). Kad šeiminis statusas labai priklauso nuo amžiaus, ypač išryškėja šeiminei padėčiai susiejus su amžiaus grupe (plg. 14–16 lentelių duomenis).

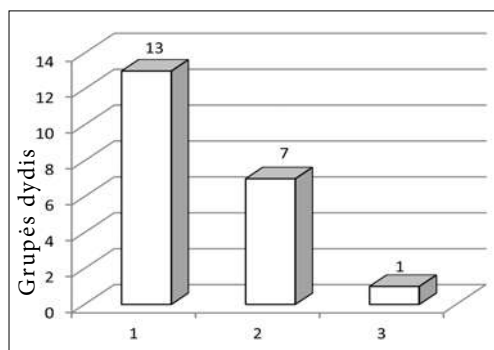
a)

b)

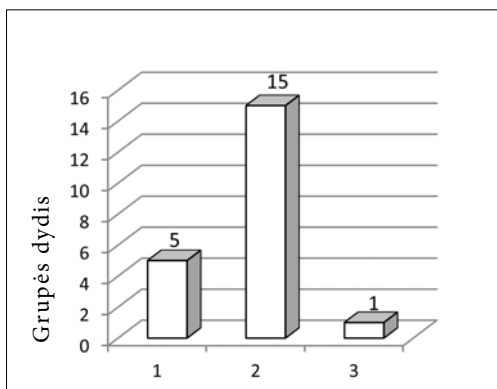

c)

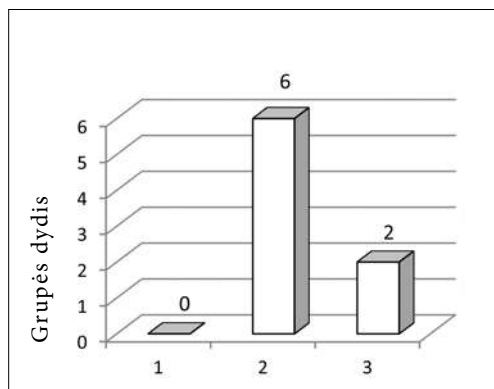

d)

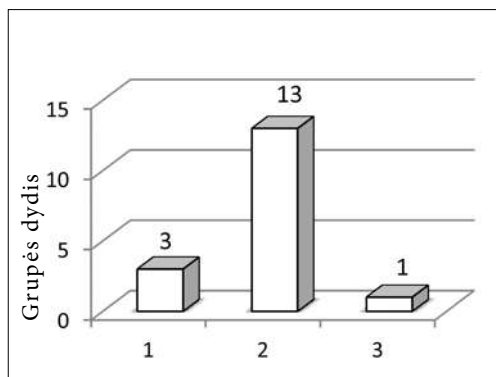
14 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c) ir Rokiškio (d) apskričių 18–29 metų amžiaus būrių narių šeiminių padėtis

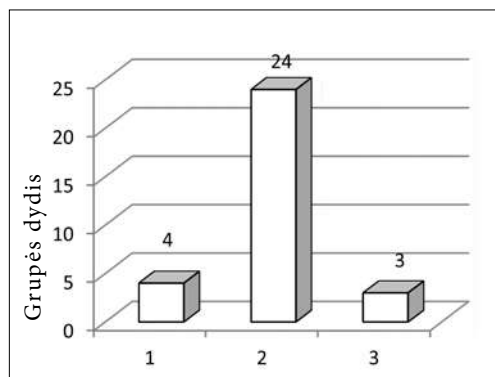
a)

b)

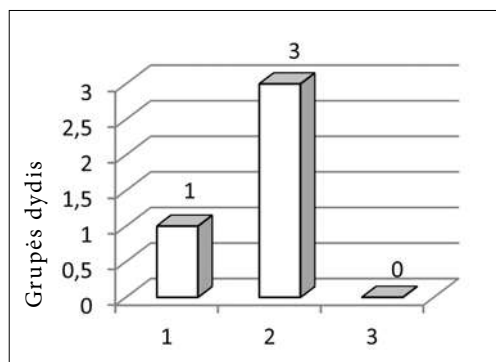

c)

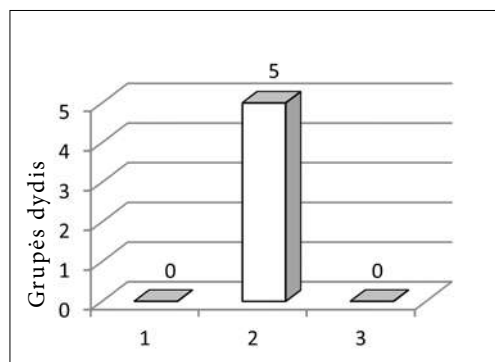

d)

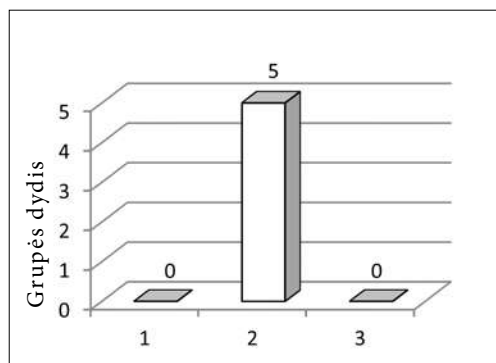
15 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c) ir Rokiškio (d) apskričių 30–40 metų amžiaus būrių narių šeiminė padėtis

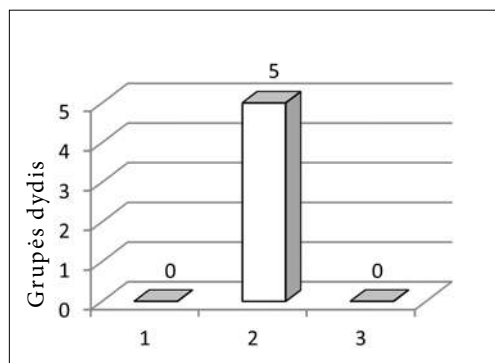
a)

b)

c)

d)

16 pav. Biržų (a), Kėdainių (b), Panevėžio (c) ir Rokiškio (d) apskričių vyresnių nei 40 metų amžiaus būrių narių šeiminė padėtis

Utenos apskrities pavyzdžių taupydami vietą nerodėme, nes ir šio regiono duomenys (18–29 metų amžiaus – 3 vedę, 1 nevedęs, apie 1 nėra duomenų; 30–40 metų amžiaus – 1 nevedęs, 9 vedę, apie 4 nėra duomenų; per 40 metų amžiaus – vedę 7 asmenys, apie 1 nėra duomenų) išryškėjusių tendencijų nekeičia, jas tik patvirtina.

Dauguma visų tyrinėtų su holokaustu susijusių asmenų buvo vedę, o vyresni nei 40 metų vedę buvo visi, išskyrus vieną. Tai rodytų, kad šeiminis holokausto dalyvių statusas atitinka įprastas to meto visuomenės normas, t. y. kad šie žmonės šiuo aspektu nebuvo kuo nors ypatingi (pvz., dėl kokių nors priežasčių nesugebantys sukurti šeimos). Faktas, kad dauguma jų sukurti šeimą tęsė, gebėjo sukakę 30–40 metų (šią grupę ištyrus atidžiau, paaiškėjo, kad vedusių asmenų skaičius pradeda viršyti nevedusiųjų 30–35 metų amžiaus grupėje), visiškai atspindi to meto visuomenės tradicijas⁷.

IŠVADOS

1. Visi Biržų, Kėdainių, Panevėžio, Rokiškio ir Utenos apskrityse pokariu už veiksmus, susijusius su žydų žudynėmis, nuteisti asmenys buvo 1941 m. Birželio sukilime da-

lyvavusių ir dar neišformuotų būrių (vėliau reorganizuotų į pagalbinių policiją) nariai arba policijos pareigūnai.

2. Socialinis nuteistųjų statusas apytikriai atkartoja visos Lietuvos gyventojų socialinę struktūrą (dauguma – ūkininkai, mažuma – amatininkai, samdomieji darbininkai, tarnautojai ir inteligentai).

3. Nė viena amžiaus grupė nėra vyraujanti (tiksliau, vyrauja dvi – iki 29 metų ir 30–40 metų – amžiaus asmenų grupės). Daugumoje apskričių maždaug vienodo dydžio grupės sudaro jaunesni nei 30 metų amžiaus ir vyresni nei 30 metų amžiaus žmonės. Šis dėsningumas nebūdingas Utenos apskrityms, kur dauguma holokausto dalyvių buvo 30 metų ir vyresni.

4. Didžiausia dalis nuteistų holokausto dalyvių buvo žemo išsimokslinimo asmenys – baigę keturias ar mažiau pradžios mokyklos klasių arba visai nesimokę.

5. Nuteisti holokausto dalyviai nepriklausomoje Lietuvoje buvo apolitiški asmenys, partinėje veikloje dalyvavo labai nedidelis jų kiekis. 19–43 proc. jų įvairiais laikotarpiais yra buvę Šaulių sąjungos nariais.

6. Šeiminio statuso požiūriu nuteistųjų padėtis atspindi įprastas socialinio gyvenimo tendencijas: dauguma nuteistų vyrų, sukakę 30 metų amžiaus, dar nebuvo vedę.

Nuorodos

¹ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 58, b. 349/3, 1570/3, 2795/3, 2958/3, 4004/3, 5842/3, 6939/3, 8134/3, 8887/3, 10998/3, 11015/3, 11335/3, 11464/3, 13184/3, 13313/3, 16244/3, 23307/3, 30174/3, 30215/3, 31275/3, 34484/3, 38769/3, 41318/3, 44985/3, 45703/3, 46362/3, P-9683, P-9729, P-14910, P-16018, P-16092, P-17050, P-17057, P-17335, P-17754, P-18794, P-19336.

² Žr.: *Lietuva 1940–1990*, Vilnius, 1990, p. 24.

³ LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10538/3/3, 20096/3, 22037/3, 22916/3, 25402/3, 25562/3, 34618/3,

36309/3, 36914/3, 47431/3, P-18658, P-19074, P-19723.

⁴ Ibid., b. 1881/3, 2331/3, 2860/3, 2894/3, 4004/3, 10061/3, 10772/3, 10885/3, 12108/3, 15928/3, 22622/3, 25967/3, 27463/3, 28739/3, 34694/3, 35672/3, 42086/3, 47460/3, P-15619, P-17996, P-18040, P-18130, P-19623, P-19687, P-19986.

⁵ Ibid., b. 1300/3, 2022/3, 3937/3, 5226/3, 6412/3, 7363/3, 8035/3, 9294/3, 13288/3, 16622/3, 22393/3, 22777/3, 22962/3, 23509/3, 23664/3, 26983/3, 34935/3, 35668/3, 41653/3, 42265/3, 47141/3, 47479/3, P-15615, P-15978, P-17322, P-17736, P-19699.

⁶ Ibid., b. 2557/3, 2746/3, 2786/3, 3584/3, 11009/3, 15190/3, 28385/3, 30260/3, 31065/3, 43162/3, 47482/3b, P-15698, P-18384, P-20174.

⁷ *Lietuvos statistikos metraštis*, t. 11, Kaunas, 1938–1939, p. 22.

Gauta 2012 03 02

Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras,
L. Asanavičiūtės g. 23,
Vilnius

Rimantas Zagreckas

SOCIAL PORTRAIT OF THE PARTICIPANTS IN THE HOLOCAUST

Summary

The events of the Holocaust in Lithuania have already been explored quite extensively and in some detail. It is clear that thousands of Lithuanians contributed to this tragedy. In addition to other very important questions, the question arises as to social characteristics of these people: these issues have not yet been explored. In this respect, the Lithuanian Special Archives (LSA) can provide a lot of information which is available in the criminal case fund of the USSR repressive institutions (LSA, f. K-1, ap. 58) held at the LSA. Using both historical and sociological methods, the files of 205 people sentenced for participation in the 1941 June Uprising in the counties of Biržai, Kėdainiai, Panevėžys, Rokiškis, and Utena (and who later contributed to the Holocaust) were examined in the documents of the said fund.

It has been identified that the social status of those sentenced in 1941 essentially complies with the social

structure typical of Lithuanian society and recorded in the Statistical Yearbook of Lithuania in 1938: the majority (up to 78% in Utena County and less elsewhere) of the convicts were farmers (the majority of these were small- and medium-sized farmers); craftsmen and blue-collar workers accounted for a far smaller number, and even fewer were white collar workers and members of the intelligentsia. The majority of people convicted in 1941 were men aged 20–40 years with little education (primary four-year education or less). A large proportion of them were married (they mostly got married at the age of 30–35 years). In the times of independent Lithuania, only a few of them (0–11% depending on the county) were involved in any political party or public organisation, 14–41% of them were members of the paramilitary Riflemen's Union at some point.